

Chemické vlastnosti aromatických uhľovodíkov

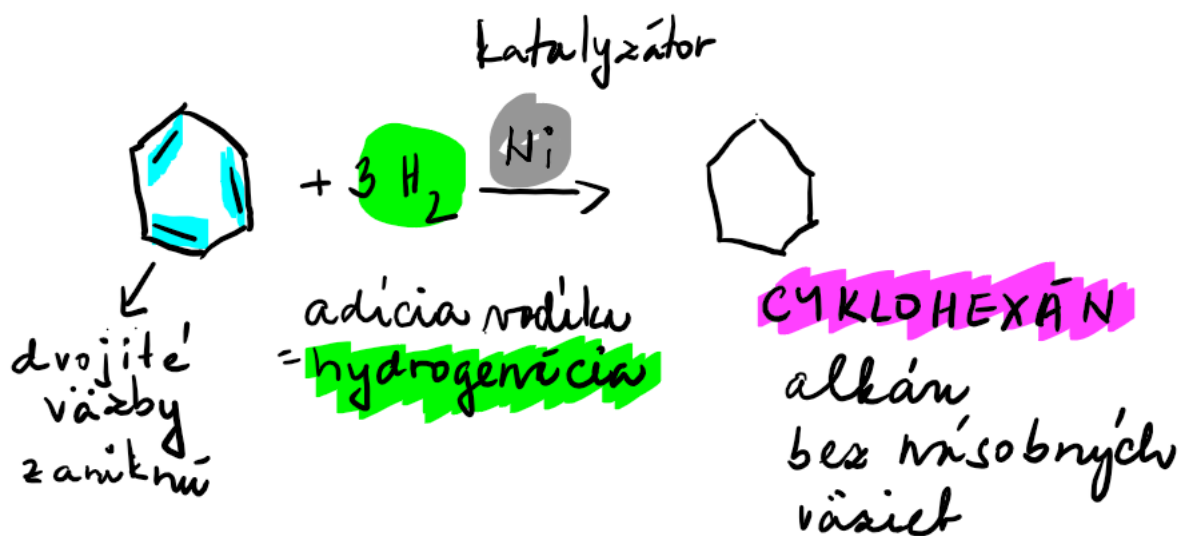
Aromatické zlúčeniny sa nesprávajú ako typické nenasýtené zlúčeniny. Kvôli svojmu aromatickému systému neposkytujú klasické adičné reakcie ako napr. alkény, ani neposkytnú dôkazové reakcie typické pre násobnú väzbu – odfarbenie brómovej vody, či KMnO_4 .

Adícia môže nastať pri určitých podmienkach – vysoká teplota, katalyzátor, UV žiarenie, ale **zrušia sa** ňou **všetky dvojité väzby**:

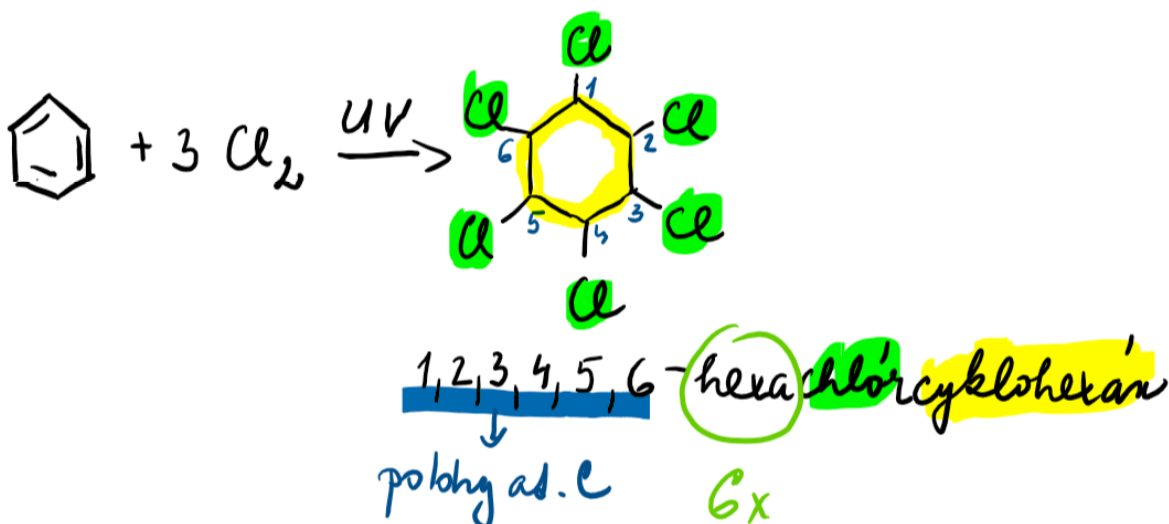
Radikálová adícia A_R :

Pr.:

a) katalytická hydrogenácia benzénu:

b) halogenácia – /adícia chlóru=chlorácia/

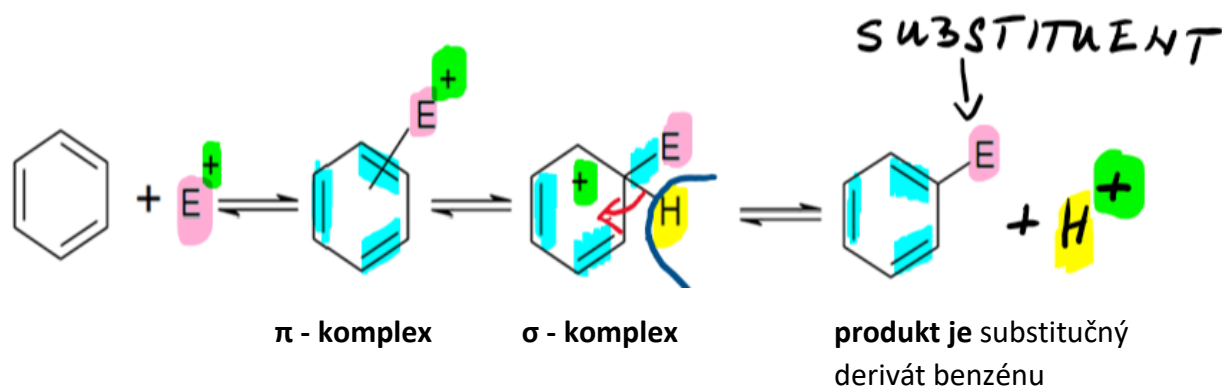
Oxidačné reakcie – voči bežným oxidovadlám sú aromatické uhľovodíky odolné, nereagujú s nimi, oxidácii podliehajú na bočných reťazcoch, ak ich majú. Vznikajú pri tom alkoholy, aldehydy a karboxylové kyseliny.

Pri oxidácii horením – vzniká oxid uhličitý a voda. Pri horení benzénu /má rovnaký počet at. C a H/ vznikajú sadze: $2 \text{C}_6\text{H}_6 + 3 \text{O}_2 \rightarrow 12 \text{C} + 6 \text{H}_2\text{O}$

Typické reakcie aromatických uhľovodíkov sú **elektrofilné substitúcie (S_E):**
/halogenácia, nitrácia, sulfonácia, alkylácia, acylácia/

- protón vodíka H^+ z aromatického systému **sa vymení** /substituuje/ za inú **elektrofilnú časticu E^+** .

Ich **priebeh** na benzénovom jadre všeobecne možno vyjadriť nasledovne:

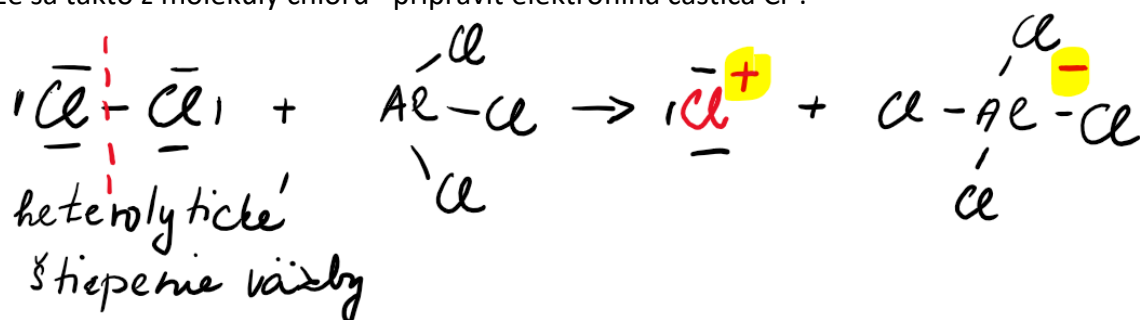

1. Delokalizované **π elektróny** (=elektróny π väzieb) sa elektrostaticky priťahujú s elektrofilnou časticou a prechodne vznikne tzv. π -komplex.
2. Medzi uhlíkom benzénu a **elektrofilnou časticou** sa vytvorí σ -väzba, π -komplex sa premení na σ -komplex. Vznikom σ -väzby sa poruší aromatický charakter benzénového jadra.
3. σ -komplex sa rozpadá, z benzénu sa uvoľňuje H^+ a opäť sa obnoví aromatický charakter.

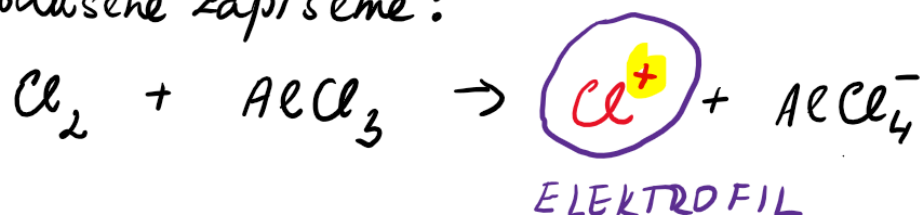
Elektrofilné činidlo E^+ môže byť kation, alebo častica s nedostatkom elektrónov.

Pripravuje sa napr. zo zlúčenín všeobecného vzorca $\text{X}-\text{Cl}$ al. $\text{X}-\text{Br}$ pôsobením AlCl_3 , FeCl_3 , AlBr_3 , FeBr_3 , /tj. Lewisove kyseliny, ktoré dokážu rozštiepiť väzbu heterolyticky/.

Môže sa takto z molekuly chlóru* pripraviť elektrofilná častica Cl^+ :

zjednodušene zapíšeme:

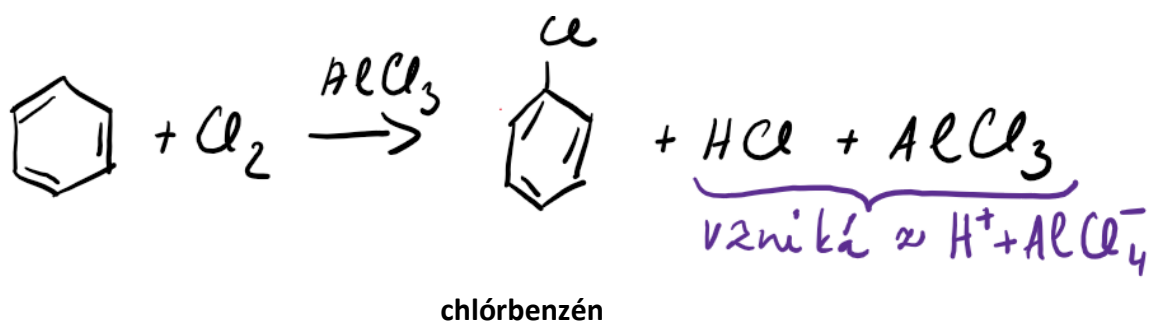
*Pozn.: V molekule Cl_2 je nepolárna kovalentná väzba $\text{Cl} - \text{Cl}$, ktorá sa bežne štiepi homolyticky pôsobením UV žiarenia alebo vysokej t za vzniku radikálov.

Príklady S_E reakcií na benzénovom jadre:

1. **Halogenácia** – chlorácia, bromácia – vzniká halogénderivát

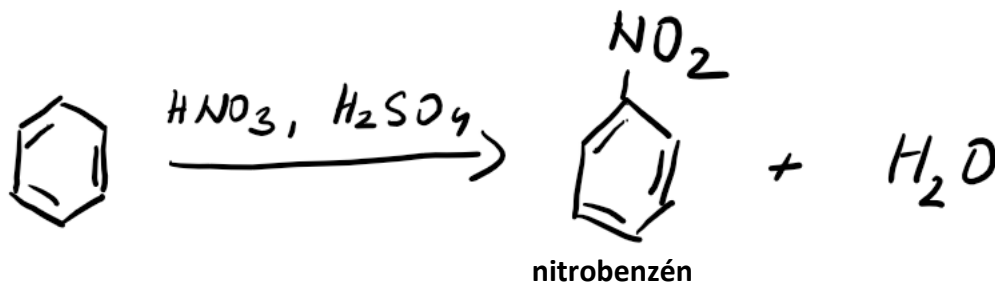
- elektrofilnou časticou je kation Cl^+ , Br^+

Pr.:

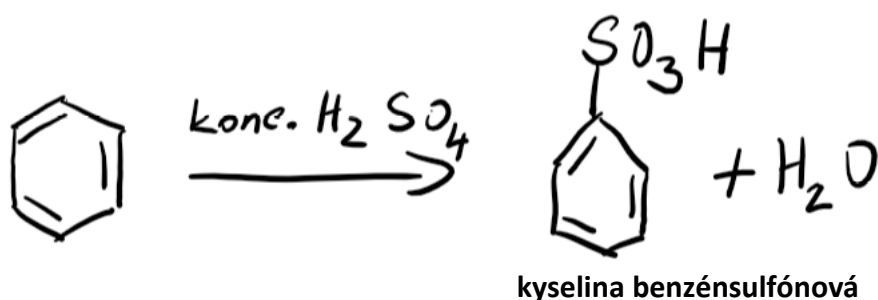
2. **Nitrácia** – vzniká nitrozlučenina

- elektrofilnou časticou je nitróniový kation NO_2^+ , ktorý sa vytvorí vzájomnou reakciou zmesi kyselín HNO_3 a H_2SO_4 , ktorú nazývame nitračná zmes

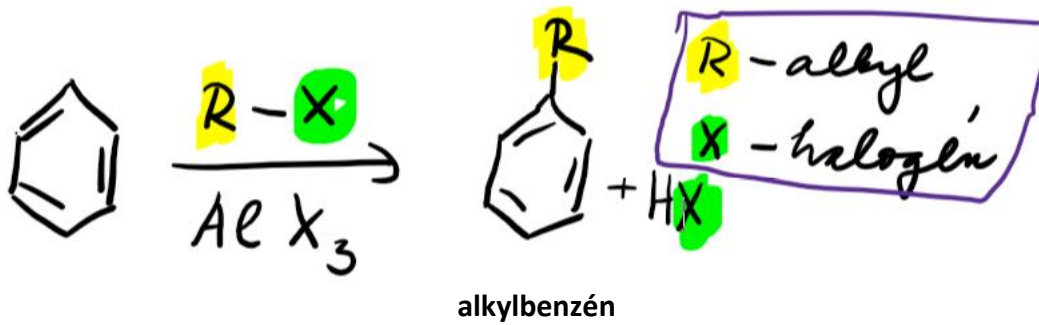

3. **Sulfonácia** – vzniká sulfónová kyselina

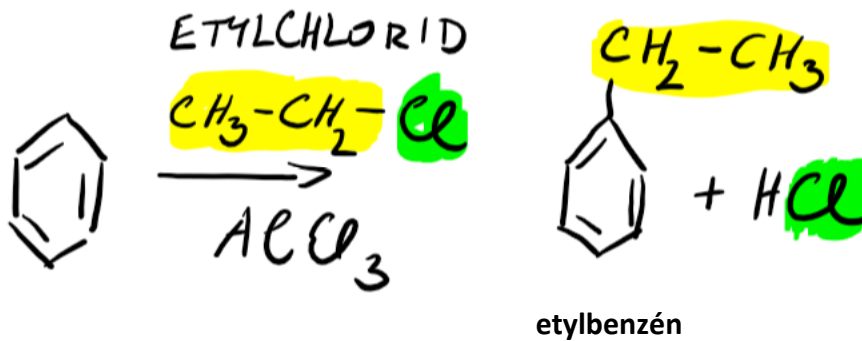
- elektrofilnou časticou je kation $^+\text{SO}_3\text{H}$, pochádzajúci z koncentrovanej H_2SO_4

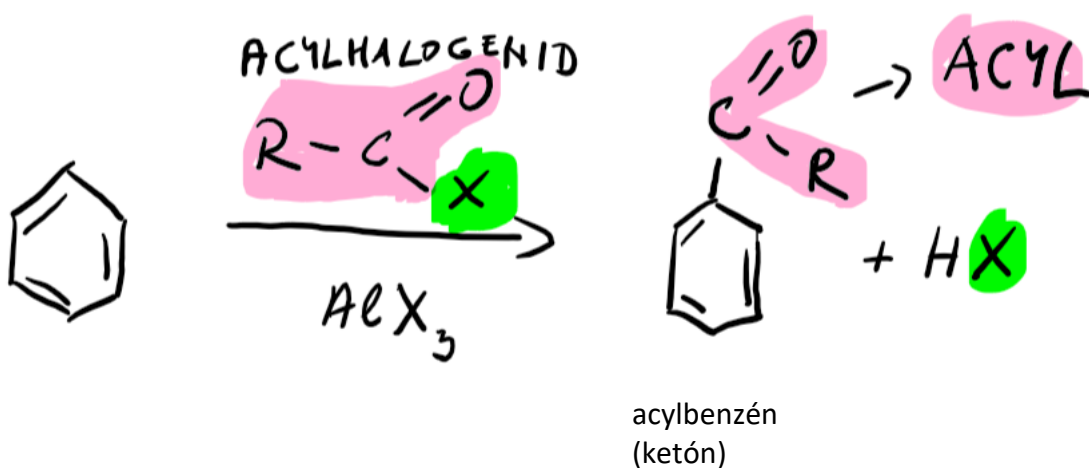
4. Alkylácia – napojenie alkylového reťazca – R na aromatický kruh
 -elektrofilnou časticou je alkylový kation R^+ pochádzajúci z alkyhalogenidu=halogénalkánu
 Pr.: všeobecne

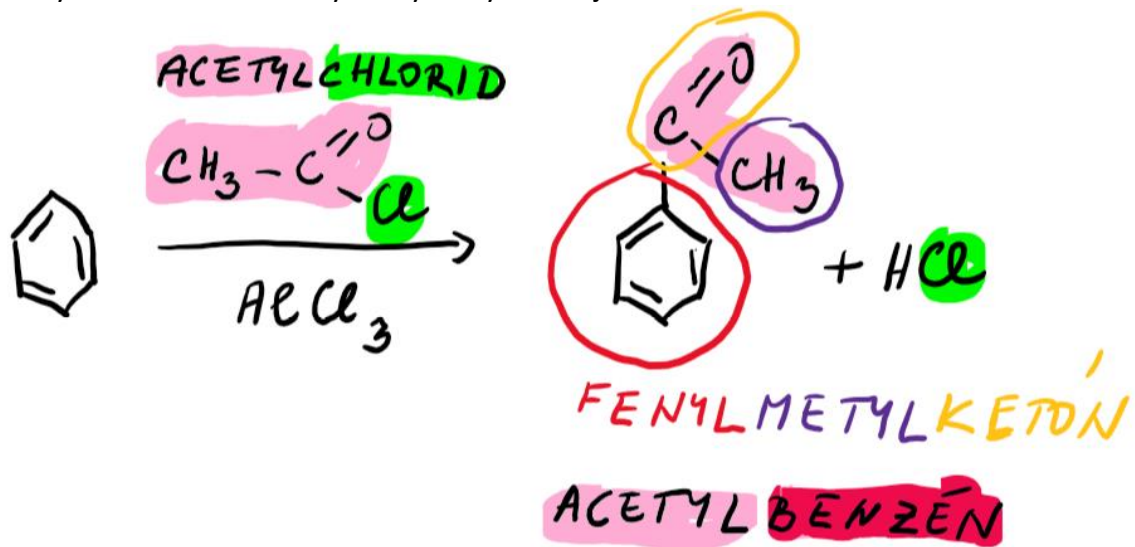
Pr.: R = etyl

5. Acylácia – napojenie acylu - CO-R = zvyšku karboxylovej kyseliny bez -OH skupiny na aromatický kruh, vznikajú ketóny (acylbenzén)
 -elektrofilnou časticou je acylový kation C^+O-R pochádzajúci z acylhalogenidu
 Pr.: všeobecne

Pr.: acetylácia = naviazanie zvyšku kyseliny octovej

Ak nastane len substitúcia jedného atómu vodíka, ide o substitúciu do prvého stupňa. Okrem prvého substituenta sa môžu naväzovať na benzénové jadro aj ďalšie substituenty – /substitúcia do druhého, tretieho stupňa.../

Prvý substituent má vplyv na to, do akej polohy sa ďalšie substituenty naviažu. Súvisí to s elektronegativitou prvkov a polaritami väzieb. Nastáva posun elektrónov a zmena elektrónovej hustoty v rôznych miestach zlúčeniny. Túto teóriu vysvetľuje indukčný a mezomérny efekt, čo je predmetom podrobnejšieho štúdia chémie...a podľa nej sa delia substituenty na:

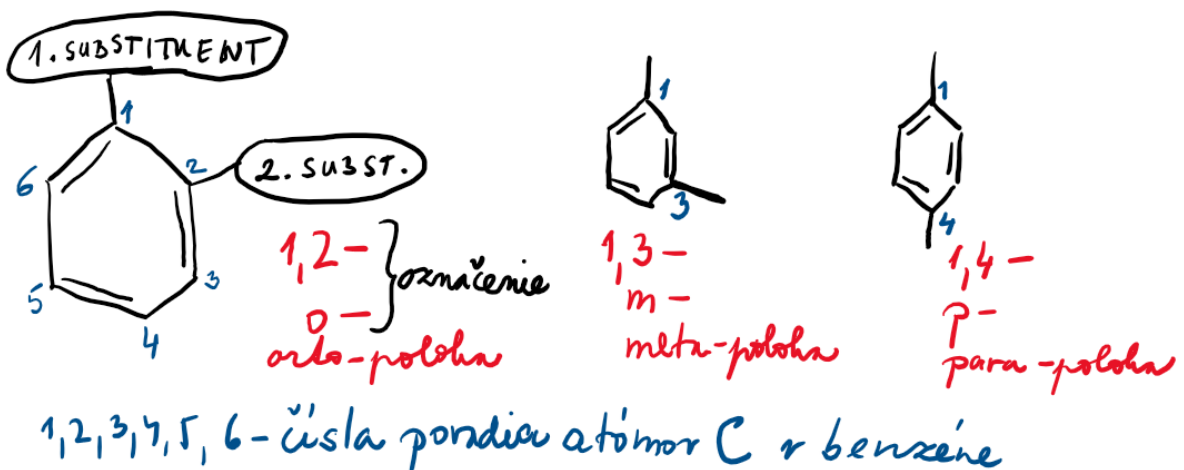
- a) orto- a para- orientujúce, napr. alkyly -R (metyl CH_3 -, etyl CH_3CH_2 -...), halogény, -OH, - NH_2
- b) meta- orientujúce, napr. -COOH, NO_2

Polohy, podľa toho, kam sa viažu ďalšie substituenty, sa označujú:

orto-, skrátene **o-**: druhý substituent je na uhlíku č. 2

meta-, skrátene **m-**: druhý substituent je na uhlíku č. 3

para-, skrátene **p-**: druhý substituent je na uhlíku č. 4

Pr.: Napíšte schému nitrácie benzénu do tretieho stupňa.

Riešenie:

substrát: benzén

čínidlo na nitráciu je nitračná zmes: HNO_3 a H_2SO_4

typ reakcie: nitrácia - patrí medzi **elektrofilné substitučné** reakcie

nitro skupina – NO_2 **orientuje** vstup ďalšieho substituenta do polohy **meta**

SE:

